

Bekzod RASULOV,
Samarqand davlat arxitektura-qurilish universiteti dotsenti, PhD
E-mail: rasulov.bekzod@samdaqu.edu.uz

Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent Z.Zamonov taqrizi asosida

SAYLOV JARAYONLARIDA YOSHLAR SIYOSIY XULQ-ATVORI VA MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI

Аннотация

Maqolada saylov jarayonlarida yoshlarning siyosiy xulq-atvori va huquqiy madaniyatini yuksaltirishning nazariy hamda amaliy jihatlari tahlil qilingan. Zamonaviy sharoitda yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligiga to'sqinlik qilayotgan muammolar, xususan, siyosiy nigilizm va passivlikning sabablari yoritilgan. Shuningdek, yosh avlodning saylov tizimidagi ishtirokini rag'batlantirish hamda ularning davlat boshqaruvidagi rolini oshirish bo'yicha ilmiy taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: Yoshlar, saylov jarayoni, siyosiy madaniyat, siyosiy xulq-atvor, elektoral faollik, demokratik islohotlar, siyosiy nigilizm, fuqarolik jamiyati.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПОВЕДЕНИЯ И КУЛЬТУРЫ МОЛОДЕЖИ В ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССАХ

Аннотация

В статье анализируются теоретические и практические аспекты повышения политического поведения и правовой культуры молодежи в избирательных процессах. Освещены проблемы, препятствующие социально-политической активности молодежи в современных условиях, в частности, причины политического нигилизма и пассивности. Также выдвинуты научные предложения и рекомендации по стимулированию участия подрастающего поколения в избирательной системе и повышению их роли в государственном управлении.

Ключевые слова: Молодежь, избирательный процесс, политическая культура, политическое поведение, электоральная активность, демократические реформы, политический нигилизм, гражданское общество.

PROBLEMS OF DEVELOPING YOUTH POLITICAL BEHAVIOR AND CULTURE IN ELECTORAL PROCESSES

Annotation

The article analyzes the theoretical and practical aspects of improving the political behavior and legal culture of youth in electoral processes. The problems hindering the socio-political activity of young people in modern conditions, in particular, the causes of political nihilism and passivity, are highlighted. Scientific proposals and recommendations are also put forward to stimulate the participation of the younger generation in the electoral system and increase their role in public administration.

Key words: Youth, electoral process, political culture, political behavior, electoral activity, democratic reforms, political nihilism, civil society.

Kirish. Demokratik jamiyatlarning barqarorligi va kelajagi fuqarolarning, ayniqsa, yoshlarning siyosiy jarayonlardagi faol ishtirokiga bog'liq. Yoshlar dunyo aholisining muhim qismini tashkil etar ekan, ularning siyosiy qaror qabul qilish jarayonlaridan chetda qolishi demokratiyaning to'laqonli rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Ushbu tadqiqot ishida yoshlarning saylov jarayonlaridagi ishtirokini o'rganish, ularning siyosiy xulq-atvori va madaniyatini rivojlantirishdagi muammolarni aniqlash hamda xalqaro tajriba asosida amaliy yechimlar taklif etishga qaratilgan. Xususan, O'zbekistondagi keng ko'lamlislohotlar fonida yoshlarning siyosiy faolligini oshirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Demokratik jarayonlarda ishtirok etish – bu shunchaki ovoz berish emas, balki keng qamrovli tushunchadir. Yoshlarning ishtiroki ularga nafaqat yoshlarga oid masalalar, balki barcha muhim qarorlarni qabul qilishda ma'lumotlarga ega bo'lish va ularga ta'sir o'tkazish imkoniyatini beradi. Bu jarayon imkoniyatlarni kengaytirish, yangi ko'nikmalarni o'rganish va huquqlardan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Siyosiy ishtirok esa, asosan, odamlarning o'z hayotiga ta'sir ko'rsatadigan qarorlarni shakllantirish va ularda qatnashish uchun o'z fikrlarini rivojlantirish va ifodalashga yo'naltirilgan keng ko'lamlis faoliyatdir. Yoshlar o'z jamoalarida tinchlik o'rnatish, siyosiy yetakchilarni iqlim

va'dalari uchun javobgarlikka tortish va eng zaif qatlamlarga yordam berish kabi ko'plab sohalarida faollik ko'rsatadi.

Biroq, ko'plab jamiyatlarda yoshlarning rasmiy siyosatdagi ishtiroki past darajada bo'lib qolmoqda. Shu sababli, ular ko'proq norasmiy jarayonlar va muqobil platformalar, ya'ni siyosiy partiyalar va rasmiy institutlardan tashqarida, o'z maqsadlariga erishish uchun birlashishni afzal ko'radilar. Yoshlarning saylovlardagi faolligi va ta'sirini to'g'ri tushunish uchun ularning fuqarolik tashabbuslari va ijtimoiy harakatlari kabi norasmiy ishtirok shakllarini, shuningdek, ishtirok etmaslikning sabablarini ham o'rganish muhim.

Mavzu muhokamasi. Yoshlarning institutsional siyosatdagi ishtirokining kamayishi, shuningdek, Yevropaning barcha demokratik mamlakatlarida kuzatilgan partiyaga a'zolikning pasayishida ham namoyon bo'ladi. Bir qancha tadqiqotlar yoshlar orasida partiyaga a'zolikning kamayib borayotganini aniq ko'rsatdi (masalan, Cross and Young 2008; Hooghe et al. 2004; Seyd and Whiteley 2004, Deželan 2015), bu siyosiy partiyalarning yollash va safarbarlik funksiyasiga jiddiy ta'sir qiladi va yoshlarning siyosiy vakilligiga juda salbiy ta'sir qiladi. Buning yana bir ko'rsatkichi – bugungi kunda yoshlar o'rtasida unchalik ko'p uchramaydigan siyosiy partiya va tashkilotlar faoliyatida yoshlarning ishtirok etishidir. 15-29 yoshli yoshlarning atigi besh foizga yaqini

siyosiy partiyalar va siyosiy tashkilotlar faoliyatida qatnashadi (qarang Deželan 2015). Xuddi shunday pasayish ishtirok etishning boshqa an'anaviy shakllarida ham kuzatilishi mumkin, masalan, saylovoldi tashviqoti tadbirlarida ishtirok etish, davlat amaldorlari bilan aloqa qilish, siyosiy guruhlarda faol ishtirok etish va hokazo (Moyser 2003 179; Deželan 2014; Deželan 2015; Deželan and Moxon 2021).

Bugungi kunda dunyo miqyosida parlament a'zolarining atigi 2,6 foizi 30 yoshgacha bo'lgan yoshlardir va bu yosh deputatlarining 1 foizdan kamrog'ini ayollar tashkil etadi. Dunyo miqyosida yoshlarning saylov huquqiga ega bo'lishi va saylanish huquqi (ya'ni, lavozimga nomzod bo'lishi) o'rtasida o'rtacha to'rt yildan ortiq farq bor. Bu shuni anglatadiki, yoshlar ma'lum bir yoshda ovoz bera olsalar-da, saylanish uchun ular yana bir necha yil kutishlariga to'g'ri keladi. Bundan tashqari, yoshlarning saylanish imkoniyatlariga jins, irq, millat, nogironlik, ijtimoiy-madaniy meyorlar va moliyaviy resurslar kabi omillar ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bu omillar turli mamlakatlarda yoshlar uchun siyosiy jarayonlarga kirishni yanada murakkablashtirishi mumkin.

Hozirgi vaqtda yoshlarning siyosiy faolligi borasidagi vaziyat murakkab sabablarga ega. Garchi yoshlar an'anaviy siyosiy yo'nalishlarda kam ishtirok etsa-da, bu an'anaviy faollik turlari yoshlarning bugungi fuqarolik tushunchasiga mos keladimi, degan savol tug'iladi. Aslida, 19-20-asrlarda shakllangan siyosiy institutlar va jarayonlar bugungi yosh avlodning siyosiy qarashlariga mos kelmasligini yaxshi bilamiz.

Shu sababli, muammoni faqat yoshlarning xususiyatlari bilan bog'lash o'rimga, unga yordam beradigan siyosiy institutlar va jarayonlarni o'rganish muhim. Yoshlar va institutsional siyosat o'rtasidagi munosabatni chuqur tahlil qilish, shuningdek, bu munosabatni o'rganishda ishlatiladigan uslubiy vositalarni qayta ko'rib chiqish zarur. Bu yondashuv masalaning ildizini tushunishga yordam beradi va uni hal qilish uchun samarali yo'llarni topishga imkon yaratadi.

Fikrimizcha, yoshlarning elektoral xulq-atvori xususiyatlari ko'p jihatdan ularning psixologik xususiyatlari bilan belgilanadi. Bir tomondan, mustaqillikka, o'z-o'zini tasdiqlashga, o'z-o'zini ro'yobga chiqarishga intilish, boshqa tomondan, emotsional nobarqarorlik, ta'sirchanlik, osongina boshqarilish. Yetarlicha ijtimoiy tajribaga ega bo'lmagan yoshlar o'z hayotidan qoniqmaslik hissi bilan osonlikcha pessimizmga tushib, siyosiy voqealardan chetlashib, passiv ravishda ijtimoiy adolatni kutadilar.

Saylov jarayonlarida yoshlar ishtirokining dinamikasi jamiyatning demokratik rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Yoshlar fuqarolarning asosiy qishloq xo'jaligi va ijtimoiy ishlab chiqarish a'zolaridan biri sifatida o'z siyosiy xulq-atvor va madaniyatini shakllantirishda faol ishtirok etishi zarur. Yoshlarning siyosiy jarayonlarda ishtirok etish motivatsiyasi, ularning ijtimoiy-siyosiy hayotga va davlat boshqaruviga ta'sir ko'rsatishdagi ishtiyoqlari ko'pincha ularda shakllanadigan siyosiy xulq-atvor va madaniyatga bog'liq bo'ladi. Bundan tashqari, yoshlar orasidagi siyosiy xulq-atvorning evolyusiyasi, yangilangan demokratik g'oyalar va amaliyotlarga bog'liq bo'lib, bu jarayonda bir qator muammolar ham mavjud.

Yoshlar bugungi dunyoda juda katta qatlamni tashkil etadi. O'z-o'zidan ularning siyosiy jarayonlardagi ishtiroki va faolligi muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro normal va milliy qonunchilik meyorlari tahliliga ko'ra, dunyo miqyosida yoshlar deganda 15-35 yosh oralig'idagi insonlar tushuniladi. Ayrim davlatlarda hatto, 14 yoshli bolalar yoshlar toifasiga kiritiladi. Xususan, O'zbekiston Respublikasining yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risidagi Qonunining 3-moddasida o'n to'rt yoshga to'lgan va o'ttiz yoshdan oshmagan shaxslar yoshlar deb e'tirof etilgan. Ammo, voyaga yetmagan yoshlar

faqatgina saylash va saylanish bilan bog'liq bo'lmagan siyosiy ishtirokni amalga oshirishi mumkin. Demak, jahon miqyosida yoshlar "saylov huquqiga ega bo'lmagan voyaga yetmaganlar", "saylov huquqiga ega bo'lgan voyaga yetmaganlar" va "saylov huquqiga ega bo'lgan yoshlar"ni tashkil etadi.

Har qanday siyosiy tizim vakillik xarakteriga ega bo'lishi uchun jamiyatning barcha qatlamlarini, ayniqsa, yoshlarni o'z ichiga olishi kerak. Agar yoshlar saylov jarayonlaridan chetda qolsa yoki saylov huquqidan mahrum etilsa, jamiyatning katta bir qismi o'z hayotiga ta'sir qiluvchi qarorlarni qabul qilishda yetarli ovozga ega bo'lmaydi. Bu esa, o'z navbatida, siyosiy tizimning vakillik tamoyiliga putur yetkazadi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotida Xalqaro IDEA, Saylov tizimlari xalqaro jamg'armasi (IFES) va Birlashgan Millatlar Tashkilotining Iqtisodiy va Ijtimoiy ishlar departamenti (UNDESA) tomonidan tashkil etilgan ACE (saylov bilimlari tarmog'i) tadqiqotlariga ko'ra, yoshlarning siyosiy ishtirok etishiga quyidagi muammolar to'sqinlik qilmoqda:

Ovoz berish yoki saylovda qatnashish uchun yosh talablari.

Ayrim mamlakatlarda saylovoldi tashviqotida yosh chegarasi.

Nomzodlar ko'rsatish va saylovoldi tashviqoti uchun xarajatlarining oshishi.

Ijtimoiy va madaniy an'analar.

Ko'pgina mamlakatlarda yosh ayollar yoshi va jinsiga qarab "ikki marta kamsitish" ga duchor bo'lishadi.

O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatining mustahkam huquqiy va institutsional asoslari yaratilgan bo'lib, uning asosiy maqsadi yoshlarni huquqiy himoya qilish, jamiyatdagi o'rni va rolini oshirish, ularga ta'lim olish, sog'liqni saqlash, iqtisodiy va madaniy rivojlanishini kafolatlashdan iborat. Shu maqsadda qabul qilingan O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishda eng muhim hujjatlardan biri sanaladi. Ushbu konsepsiya yoshlarning huquqlarini himoya qilish, jamiyatdagi rolini oshirish, ta'lim, sog'liqni saqlash, iqtisodiy huquqlar va madaniy rivojlanish kabi keng ko'lamli masalalarni qamrab oladi. Bu konsepsiya saylov jarayonlaridagi ishtirokni bilvosita qo'llab-quvvatlashga qaratilgan fundamental zaminni yaratadi. Yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish, yoshlar jamoat tashkilotlari va volontyorlik harakatlarini qo'llab-quvvatlash yo'nalishidagi ustuvor vazifalar qatorida yoshlarning ijtimoiy faolligini rag'batlantirish, volontyorlik guruhlarini qo'llab-quvvatlash va muvofiqlashtirib borishning yagona tizimini shakllantirish; yoshlar jamoat tashkiloti, siyosiy partiyalarining yoshlar qanotlari faoliyatini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan maqsadli dasturlarni amalga oshirish; yoshlarning siyosiy ongini oshirish, ularning siyosiy jarayonlardagi faol ishtirokini qo'llab-quvvatlash kabi vazifalar belgilab qo'yilgan.

Biroq, konsepsiyaning ikkinchi darajali tahlili shuni ko'rsatadiki, uning keng doiradagi maqsadlari siyosiy savodxonlik va faollikni oshirishga qaratilgan aniq amaliy mexanizmlarni to'liq qamrab olmasligi mumkin. YA'ni, Konsepsiyada siyosiy partiyalarining yoshlar qanotlari faoliyatini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan maqsadli dasturlarni amalga oshirish va yoshlarning siyosiy ongini oshirish kabi ustuvor vazifalar belgilangan bo'lsa-da, hozirga qadar mamlakatimizda fuqarolik ta'limiga o'xshash ta'lim dasturlari yoki partiyalar tomonidan yoshlar faoliyatini qo'llab-quvvatlashga doir amaliy chora-tadbirlari natijalari kundalik siyosiy hayotimizda o'z ifodasini topmayapti.

O'zbekiston yoshlarining siyosiy jarayonlarga qiziqishini oshirishdagi asosiy muammolar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Saylovlarda ishtirok etishning afzalliklari va ovoz berishning ahamiyati haqida tushuntirish ishlarining yetarli darajada olib borilmayotgani.

Yoshlarni siyosiy jarayonlarga jalb qilish uchun maxsus seminarlar, treninglar va saylovoldi tadbirlarining cheklanganligi.

Ijtimoiy tarmoqlar orqali siyosiy ma'lumotlarni tarqatish usullarining zamonaviy talablarga to'liq javob bermasligi.

Muammolarni bartaraf etish uchun xalqaro tajriba va amaliy strategiyalarni o'rganish maqsadga muvofiqdir. Bu borada saylov jarayonlariga to'siq bo'luvchi omillarni kamaytirish, fuqarolik ta'limini kuchaytirish va innovatsion mexanizmlarni joriy etishga alohida e'tibor qaratish lozim.

O'zbekistonda yoshlar siyosiy jarayonlardan xabardor bo'lish uchun mobil telefonlar, YouTube, Facebook, Twitter va internet kabi aloqa vositalari va platformalaridan har qachongidan ham kengroq foydalanmoqda. Biroq, ijtimoiy tarmoqlar ko'plab yoshlar uchun oddiygina ma'lumot manbai emas. Shuningdek, ular yoshlar uchun yangi siyosiy g'oyalarni almashish va o'zgarishlarni tashkil qilishda markaziy rol o'ynaydi. Ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning siyosat bilan o'zaro munosabatini tubdan o'zgartirib yubordi. An'anaviy media o'rniga, yoshlar endi yangiliklarni real vaqt rejimida qabul qilish, siyosiy yetakchilarning nutqlarini bevosita kuzatish va siyosiy munozaralarda faol ishtirok etish imkoniyatiga ega. Ijtimoiy tarmoqlar yoshlar uchun siyosatda ishtirok etishning yangi, samarali va o'ziga xos usullarini yaratmoqda. Bu platformalar yoshlarning nafaqat xabardorligini oshiradi, balki ularga o'z fikrlarini bildirish, boshqa yoshlar bilan bog'lanish va jamiyatda o'zgarishlar yasash uchun kuch beradi.

O'zbekistonda siyosiy jarayonlarda yoshlar ishtiroki darajasini oshirish va siyosiy madaniyatni yuksaltirish borasida quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz:

Yoshlarni siyosatga jalb qilish uchun qonuniy ravishda majburiy bo'lgan kvotalar tizimini joriy etish lozim (Xuddi, xotin-qizlar uchun saylovlarda ajratiladigan kvotalar kabi).

Siyosiy partiyalarni o'z nizomlariga yosh nomzodlar uchun ixtiyoriy kvotalarni kiritishga rag'batlantirish kerak. Bu, partiyalar ichida yoshlarning o'rnini mustahkamlaydi.

Yoshlarning siyosiy faolligi bo'yicha doimiy va tizimli ma'lumotlarni to'plash, tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash zarur. Bu, yoshlarning ehtiyojlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Milliy statistika idoralari bilan hamkorlikda yoshlarning saylovlardagi ishtirokini yaxshiroq tushunish uchun yoshga bog'liq ma'lumotlarni to'plash vositalarini ishlab chiqish lozim.

Yoshlarni o'ziga xos va qiziqarli saylov materiallarini (qisqa risolalar, komiksalar) ishlab chiqishga jalb qilish, saylov jarayonini yanada jozibali qiladi.

Saylovdan ancha oldin keng qamrovli ijtimoiy media strategiyasini ishlab chiqish orqali yoshlar bilan doimiy aloqani yo'lga qo'yish zarur.

Yoshlar uchun fuqarolik ta'limi bo'yicha kompleks dasturlarni amalga oshirish. Umumta'lim maktablarida, professional ta'lim muassasalarida va oliy ta'lim tashkilotlari "Fuqarolik ta'limi" fani va o'quv kurslarini joriy etish lozim.

Xulosa. Yoshlar bugungi va kelajakdagi siyosatni shakllantirishda faol ishtirok etishlari lozim. Ularning siyosiy jarayonlarga jalb etilishi nafaqat asosiy demokratik huquq, balki barqaror va tinch jamiyat qurishning muhim shartidir. Yoshlarning ehtiyojlariga javob beradigan siyosatni ishlab chiqish uchun ular siyosiy institutlar va qaror qabul qilish jarayonlarida munosib o'ringa ega bo'lishlari zarur. Buning uchun ularga o'z huquqlarini bilish, bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyati berilishi kerak.

Yoshlarning siyosiy faolligi faqatgina fuqarolik ishtiroki masalasi emas, balki ularning hayotidagi iqtisodiy sharoitlar bilan ham chambarchas bog'liq murakkab hodisadir. Ko'pgina yoshlar, agar ularning iqtisodiy ahvoli yaxshilansa, siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etishga tayyor. Siyosiy partiyalar va hukumatlar yoshlarning ishtirokini oshirishni istasalar, ishsizlik, uy-joy va ta'lim kabi masalalarni samarali hal qilishlari kerak.

ADABIYOTLAR

1. Tomaž DEJELAN, Yevropa demokratik jarayonlarida yoshlarning ishtiroki. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/745820/IPOL_STU\(2023\)745820_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/745820/IPOL_STU(2023)745820_EN.pdf)
2. Yoshlarning siyosiy faolligini tushunish. Birlashgan Millatlar Tashkiloti, https://www.youthforum.org/files/UPDATED_UN_REPORT_TBS_Accessible_Version_090622.pdf
3. O'zbekiston Respublikasining Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida Qonuni, 14.09.2016 yildagi O'RBQ-406-son, <https://lex.uz/acts/3026246>
4. O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 18.01.2021 yildagi 23-son, <https://lex.uz/docs/5234746#5235224>